

NÉHÁNY ADAT SZENCI MOLNÁR ALBERT
MUNKÁSSÁGÁHOZ

Cikkünk először kicsit hosszabban egy Szenci Molnár Albert-idézet hátterének felderítésével foglalkozik, majd kronológikus rendben több életrajzi adalékot villant fel, amelyek Molnár Albert utolsó évtizedére vonatkoznak.

Az eruditióval, tudós felkészültséggel rendelkező szerzők minden időben törekedtek arra, hogy műveltségükről bizonytságot tegyenek. Ezt úgy érték el, hogy mások írásából átvett idézetek segítségével adták elő nézeteiket. A tekintélyekre való hivatkozások száma ugrásszerűen megnövekedett a reformáció és ellenreformáció kibontakozása idején, amikor különösen a Biblia vagy az egyházatyák művei nyújtottak bőséges alapanyagot minden felekezet számára. Legyen elég ehelyütt csupán a XVI–XVII. századi nyomtatványok címében olyan gyakran szereplő formulára utalnunk, amely arról tájékoztatja az olvasót, mely művekből „szedetett egybe” egy-egy polemikus irat vagy más műfajú alkotás. Példáink a XVI. századi magyarországi vitairodalomból: Melius Juhász Péter: *Az Aran Tamas hamis es eretnec tevelgesinac es egyeb soc teuelgéseknec, mellyec mosta(n) az elfordult feiő e(m)berec között elárattanac, meg hamissitási, a derec Szent Irasbol es a regi szent iras mag(y)arázó doctoroknak irasakbol, a debretzeni tanittóc által. Debretzönbe 1562.* (RMNY 181) – Horváth Gergely: *Az Christus testenec, verenek az vegvaczorában ielen vóltáról, vgyan azonnak hozzáiáro emberektől testi száyal valo vételéről, az három evangélistákból és S. Pálból d. Chemnitz Mártontól egybe szedet írásnak magyar nyelvre fordítása Stansit Horvat Gergely által. Bartphae (1587)* (RMNY 591) – Szilvási János: *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae, seu tabulae testimoniorum ex sacris libris et sanctorum patrum scriptis, seruata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controversiis. Collectae per Ioannem Szilvasi concionatorem catholicum. Claudiopoli 1597.* (RMNY 808) – Dávid Ferenc: (1) *Az egy ő magatol valo felséges Istenről es az ő igaz Fiarol, a nazareti Iesusrol, az igaz Messiasrol, a szent írásból vőtt vallastéttel, mellyben a papánac és a papazóknac minden okoskodassoc és hamis magyarazattoc meg feitetnec. ...* (2) *(Az egy Attya Istenec, es az ő aldót szent fianac, az Iesus Christusnac istenségekről igaz vallastéttel, a prophetác és apostaloknac írássinac igaz follyása szerént irattattot David Ferentztől ...)* Colosvarot 1571. (RMNY 304.)

A vitairatok számára természetesen jó forrásul szolgáltak a korabeli vagy régebbi történeti jellegű munkák is. Ha a szerzők nem folyamodtak is mindig eredeti

forrásokhoz, nyíltan vagy be nem vallva ellentétes meggyőződésű művekből is vehettek át egy-egy ötletet vagy idézetet, és azt esetenként ellentétes előjellel alkalmazták. Ennek a burkoltabb formájú vitatkozásnak egy példájára kívánjuk felhívni a figyelmet az alábbi összevetéssel.

Pázmány Péter vállalta magára 1604-ben,¹ hogy Gyarmati Miklós *Kereztieni felelet* című,² Monoszlóy András *De invocatione et veneratione sanctorum* című³ munkája ellen irányuló írására válaszoljon, minthogy Monoszlóyt a halál megakadályozta a viszontválasz megalkotásában. Pázmány feleletének 17. részében kilenc bizonyossággal védelmezte azt a véleményt, hogy a szentektől lehet segítséget kérni. A felsorolt példák között több is szerepel a magyar történelemből.

Pázmány többek között saját élményére és Horatius Tursellinus *Lauretanae historiae libri quinque* ... (Romae 1597) című művére hivatkozva idézte Báthori István vajda Loreto-ban látható, 1489-ben emelt fogadalmi Mária szobor-feliratát. Báthori Mária közbenjárásáért hálából állíttatta, amiért őt „nagi veszedelemből” mentette ki. A következő példában pedig Nagy Lajos királyt említette, aki a pogány népek feletti győzelme emlékére építtette a máriazelli fogadalmi templomot. A személyes élményen kívül a templom kapujának feliratát Fischer, Christoph Andreas: *Historia ecclesiae Cellensis* (Viennae 1604) című munkájából idézte, történeti háttérével kapcsolatban pedig Thuróczi János Krónikájára utalt Pázmány.⁴

A Kalauz 13. fejezetében újra foglalkozott e kérdéssel.⁵ Ehelyütt éppen a Gyarmatinak írott *Kereztieni feleletre* hivatkozva, csak summásan foglalta össze a szentek tiszteletével kapcsolatos véleményét. Az itt felsorolt példák közül nem maradt ki Nagy Lajos 1406-os (!) templomalapításának története.⁶ Kronologikus rendben folytatva mondanivalóját ezután következik Báthori István vajda Loreto-ban emelt Mária-szobrának története és a felirat, Horatius Tursellinus forrásműve alapján.

Szenci Molnár Albert burkoltan, Pázmány Péter nevének említése nélkül ugyanehhez a két példához folyamodott, amikor 1618-ban Scultetusnak a reformáció százéves évfordulója alkalmából elmondott beszédét Bethlen Gábornak ajánlotta.⁷ A „pálista sötétség és tyrannis” példajaként került ide e két történelmi tény: Lajos zelli fogadalmi Mária-templomépítése és a Báthori István által emeltetett fogadalmi Mária-szobor és felirata Loreto-ban, amelyekkel a magyarok körében elterjedt Mária-kultuszra kívánta felhívni Molnár a figyelmet. Forrást egyik esetben

¹Pázmány Péter, *Kereztieni felelet a meghűcsöült szentek tiszteletiről, értünk való könyörghesekről és segítségül hívásokról. ... az Gyarmathi Miklos helmecezi praedicatornak a bodosgh emlekezetű Monoszlói Andras vesperiny püspök es posoni praepost könyve ellen írt csacsogására*. Graecii Styriae 1607. – RMNy 961.

²Debreczenben 1598. – RMNy 830.

³Nagyszombatba 1589. – RMNy 633.

⁴Pázmány Péter, i. m. 86–87. fol.

⁵Poson 1613. 793–794. – RMNy 1059.

⁶Nagy Lajos templomalapításának évét Pázmány a Gyarmati Miklósnak írott feleletben 1306-ra, a Kalauz 1613. évi első és 1623. évi második kiadásában (RMNy 1293, 969.) 1406-ra tette. A megközelítően helyes, 1346. év az 1637. évi harmadik kiadásban (=RMK I. 673.) fordul csak elő. A hagyomány egyébként Nagy Lajos király templomalapítását az 1363. évhez fűzi – ld.: *Wallfahrtskirche Mariazell. Magyar kalauz* (Ford.: Sümegh L.) Negyedik kiadás. München–Zürich, 1963. 2–3.

⁷Oppenheim 1618. – RMNy 1166. Az ajánlólevél kiadását ld. RMKT XVII/6. 488–489.

sem nevezett meg. Tudjuk, hogy ő is járt Loreto-ban, de Naplójában⁸ a Báthori István emelte szobornak a feliratát hiába keressük. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *Secularis concio* megjelenése előtt öt évvel kiadott Pázmány-Kalauz fent idézett helye volt a kiindulása.

Molnárról köztudott, hogy nemigen bonyolódott vitákba, ezért is nem utalt Pázmány Péter művére, amelyet biztosan ismert. Viszont ahol szükségesnek tartotta, ellent is mondott neki, ezért nem meglepő a pázmányi mű eme kicsiny építőkövével való ellentmondása. Mégha véletlenszerű is az egyezés, abban egészen bizonyosak vagyunk, hogy voltak olyan korabeli vagy későbbi olvasók, akik felismerték azt. Természetesen meggyőződésüknek megfelelően fogadták el egyiket vagy másikat.

Molnár művei közül a *Secularis concio evangelica* volt egyébként az, amelyik a katolikusok szemében a leginkább „szálká”-nak számított. A loreto-i Mária-kultusz bírálatát tartalmazó *Appendix de idolo Lauretano* című függeléke mellett éppen az ajánlólevél ingerelhette fel leginkább Ferenczffy Lőrincet, akinek megbízásából Balásfi Tamás felelt Molnár írására.⁹

Pázmány Péter és Molnár Albert sosem keveredtek nyílt polémiaiba. Már-már közmondásos Rátkai Márton levelének az a mondata, amelyben a nagyszombati iskolamester Pázmány pozitív véleményét idézte fel Molnár Grammaticá-jával kapcsolatban 1610-ben.¹⁰ Molnár pedig ugyancsak nem zárkózott el mereven a jezsuiták irodalmi munkásságától.

A XVI–XVII. századi, ellentétes meggyőződésűek tehát jól ismerték más felekezetek irodalmi munkásságát, az is motiválta témaválasztásukat és kisebb megnyilatkozásukat, amint ez a valószínűleg nem véletlen egyezés is bizonyítja.

A Szenci Molnár-kutatás előtt mindeddig ismeretlen volt az a latinnyelvű költemény, amelyet 1625. augusztus 21-én, már Kassáról küldött Boroszlóba Caspar Cunrad *Symbolum: Domini est salus. Epigrammatum ab amicis et fautoribus scriptorum centuria X.* (Olsnae Sil. 1625, C₃ verso).¹¹ Cunrad a prágai rudolfiánus költők közé tartozott.¹² Molnár Albert valószínűleg már korábban, 1604-es prágai tartózkodása során kerülhetett kapcsolatba vele. Nem tartjuk kizártnak, hogy 1624-es hazautazásakor Boroszlón keresztül vezetett az útja, és itt találkozott újra Cunrad-dal. A hatsoros vers Molnár Albert és kortársai latin verselésének színvonalán áll:

„Cum tibi cuncta necem, nece vel pejora, minantur,

Subvenit en Domini rite petita Salus.

Symbolon ergo tuum, Caspar Cunrade, perennet;

Sitque tibi a vera vera Salute Salus.

⁸ Szenci Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Kiadta Dézsi Lajos. Bp., 1898. 16–17.

⁹ Balásfi Tamás, *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnar ., in quo et Saecularis concio Abrahami Sculteti ... ex Germanico idiomate in Hungaricum versa est; et sacrosancta B. Virginis Aedes Lauretana idoli Lauretani concivio blasphemata.* Viennae Austriae, 1621. – RMK III. 1321.

¹⁰ Ld. a 8. jegyzetet, 366.

¹¹ Ezuton mondok köszönetet Jan Martinek-nek, aki e költeményre figyelmemet felhívni szives volt, és Németh S. Katalinnak, aki a vers szövegét számomra a berlini Staatsbibliothek-ből (Sig.: Xd. 14756/1) megszerezte.

¹² Robert Evans, *Rudolf II. and his World.* Oxford 1973, 148.

Inde tuae pergant Orbem clarare Camoenae;

Commodet ac Domui florida Bresla tuae.

Cassoviae in Ungaria 21. August[i] A[nno] 1625."

(Amikor halállal vagy a halálnál rosszabbal fenyeget minden, ime megsegít az Úrtól helyesen kért Üdvösség. /

Tartson hát örökké Symbolonod, Caspar Cunrad, / legyen igaz Üdvöd az igaz Üdvösségből! /

Továbbra is híresedjenek el Camoenae-id világszerte, és / szolgáljon lakodul a virágos Boroszló.

A magyarországi Kassán 1625. augusztus 21-én.)

Molnár 1624-es *kassai letelepedése* nem volt zökkenőmentes. Már Dézsi Lajos közreadta Bethlen Gábornak a kassai Tanácshoz 1626. július 5-én intézett levelét, amelyben Molnár szállását a német parókián rendelte el.¹³ Ezzel azonban a kérdés csak átmenetileg oldódhatott meg. A kassai városi jegyzőkönyvekbe 1626. október 8-i dátummal ugyanis a következőket olvashatjuk:

„Barbéli Márton suplicál, hogy az nemes tanács provideálna az ő háza felől, hogy hatalmasul ne lakják rajta (Szenczi) Molnár Albert, hiszen ő felsége sem adja senkinek egy árvájáért is hatalmasul birni.

Deliberatum: Méltó, hogy házában oltalmazzuk, hogy ő is maradhasson az házában.”¹⁴

Barbéli (Borbély, Barbély?) Márton személyéről nem sikerült többet megtudnunk. Tisztes kassai polgár lehetett, akinek a Tanács méltányolta kérését, de Molnár Albert személyére való tekintettel kompromisszumos megoldást rendelt el.

Áttételesen *Bethlen Gáborhoz* is kapcsolódik következő adatunk. Az ő támogatásával megjelent Káldi-Bibliát (Bécs 1626) Molnár Albert is elismeréssel és tetszéssel fogadta. Szini István, Gyulafehérvárott működő jezsuita ugyanis így tájékoztatta a római generálist 1628. május 28-án:

„Biblia Sacra magnum applausum habent vel *ipso Alberto MOLNARO* teste.”¹⁵

Ez az adat annál is inkább érdekes, mivel Káldi a fordítás végén közreadott *Oktató intés* című függelékében a Vizsolyi Biblia (1590) kritikájára vállalkozott, és ezzel nem csak a fordító Károlyi Gáspárt, hanem a hanau (1608) és oppenheimeri újrakiadás (1612) gondozóját, Molnárt is bírálta. Éppen ezért tűnt a jezsuita Szini számára is jelentősnek Molnár pozitív véleménye a katolikus Bibliáról. Molnár felülemelkedvén a mesterét és a saját személyét ért sértéseken, az újabb Biblia-fordítás megszületésének jelentőségét a magyar művelődés szempontjából nagyra értékelte és elválasztotta a protestáns Biblia-fordítás katolikus kritikájától. Ő maga

¹³Ld. a 8. jegyzetet, 393–394.

¹⁴Kemény Lajos, *Kassa város jegyzőkönyveiből*. in *Történelmi Tár* 1909, 314.

¹⁵Lukács László, *Újabb adatok Káldi Bibliafordításának történetéhez*. in *Káldi György Társaság Civitas Dei évkönyve*. 1956, I. évf. 24.

később mégiscsak reagált az *Oktatói intézés* kihívására, amikor versben üdvözölte a feleletet megalkotó Dengelegi Péter *Rövid anatómiáját* 1630-ban.¹⁶

Molnár Albert könyvtárának széjjelszóródott kötetei közül az 1982-es Könyvaukción bukkant fel egy becses darab. A szóban forgó könyv a népszerű olasz történetíró Marcus Antonius Coccius Sabellicus: *Exemplorum libri decem* című munkájának 1518-as strassburgi kiadása. A címlapon olvasható bejegyzés szerint Heidelbergben 1623-ban került Molnár tulajdonába. Olvasásához azonban már csak Kolozsvárra költözése után, 1630. októberében fogott. Az I. könyv végére ugyanis, a következő bejegyzést írta: „Legebam Clausenburgi 30. Xbris 1630. Alb. Molnar.” (Fol. IX. verso) A mű VII. könyvéig pontosan követhető, hogyan haladt az olvasással:

a II. libert „Legebam Cal. Jan. 1631.” (Fol. XX. verso);

a IV-et „Legebam die 3. Jan. Anno 1631.” (fol. XLI. recto);

az V-et „die 5. Jan. Ann. 1631” (Fol. L. verso);

A VI. könyvben bennetartott „7. Jan. 1631 legebam Clausenburgi” (Fol. LV. verso); a végére „9. Jan. 1631.” jutott (Fol. LX. recto); ezután már csak a kötet legvégén találunk dátumot:

„Claudiopoli, Perlegi 22. Febr. anno 1631. Alb. Molnar.”

Igen alaposan végigolvasta a példagyűjteményt, amelyet sokszor idézett az 1630-ban megjelentetett *Discursus de summo bono* című fordítása is, amely címe szerint „az bibliai és világi sokféle Historiákért és Példakért” számított „olvasásra kedves és hasznos” műnek.

Hasonlóan a könyv előző, XVI. századi tulajdonosaihoz Szenci is jól felismerhető írásával sokhelyütt summázta a Sabellicus-féle történeteket, vagy kiemelte főszereplőik nevét. Sajnos a későbbi bekötések során a margón levő bejegyzések kissé megcsönkultak, s így sok szó elejére vagy végére csak következtethetünk.

Különösen a hazai történelemhez vagy saját élményeihez kapcsolható példák ragadták meg a figyelmét. A saját művei praefatio-iban emlegetett személyek közül az Attiláról,¹⁷ Isten ostaráról való Sabellicus-példa utolsó mondatát, amely így zárul:

– „... multis cladibus Italiam affecerit.” (Fol. LIIII. recto) – a „Germaniam et Galliam” megjegyzéssel toldotta meg.

Egy másik, Attilával kapcsolatos történetet, amely szerint Attila halálának éjszakáján Martianus bizánci császár álmában széttörni látta Attila nyílát, a margón így summázott:

„[Mart]iani Imp. somnu[m] de Atilae arcu [diffra]cto” (Fol. LXXXI. verso).

Ahányszor csak előfordult árpádházi Szent Erzsébet, a margón mindig megjegyezte, hogy kiről van szó:

„[Andre]ae II. Ungariae Regis” [ti.: filia] (Fol. XV. verso);

„[E]lisabetha Ungarica” (Fol. XVII. verso);

„[Elisa]betha Ungarica” (Fol. XVIII. verso);

„[Elisa]bet Ungarica” (Fol. XIX. verso);

„[Mar]purgi sepulta (Fol. LXXII. verso).

¹⁶RMKT XVII/6, 367.

¹⁷RMKT XVII/6, 459, 493.

A magyar származású királyleánynak nagy tisztelője volt: síremlékét Marburgban 1608-ban tekintette meg, és mind az 1608-as Bibliakiadás, mind a Grammatica (1610) előszavában megemlékezett róla.¹⁸

Az ariánus Olympius gyászos végéről némi szkepszissel olvasott. A történet szerint ugyanis Olympius Karthago-ban a fürdőben a Szentháromságot kárhoztatta, mire dárdától sújtva összeesett. Molnár Albert kételkedett a történet igazában és megjegyezte, hogy „Sed fortasse non Divino zelo” történhetett ez az eset (Fol. XLIII. verso). A történet viszont felidézte benne Heltai Gáspár Bibliafordításának az előszavát: „Vide Praefatio[ne]m Biblior. Heltanor.”

Egy másik, hazai történésekre utaló megjegyzése a vérengzéséről, kegyetlenségeiről hírhedt kyrénéi Pherotimáról szóló exemplum kapcsán Báthory Erzsébet véres kegyetlenségeit idézte fel. Sajnos a körülvágások e bejegyzést is eléggé megcsonkították:

„Saevior hac [...] fuit [...] [...] Bathorea postmodum inclusa 16 [...]” (Fol. LXXI. recto). A levágott évszámot 1610-re kell kiegészítenünk, ugyanis Thurzó György nádor ez év december 30-án fogta el és záratta csejteit várába Báthory Erzsébetet.¹⁹

A bejegyzéseken kívül Molnár Albert két helyen rajzolt is könyvébe. Egy ellenség kezébe került postagalambról olvasva egy kismadár rajzát találjuk a *De Christianis ad Ptolemaidem sedentibus* című történet mellett (Fol. LVI. verso). Érdekesebb ennél viszont a Pantheonról szóló exemplum mellé rajzolt kis vázlata a templomról (Fol. XCVIII. recto). A rajz alapján „kerekded”-nek maradt meg emlékezetében az 1599-ben látott templom, amelyet így ír le *Dictionarium*ában ²⁰

„Romai kerekded Te[m]plum, kiben minden
Isteneknek kepek lattatot, mostan vulgo Divae
Mariae rotundae.”

A könyv több mint száz évvel később is még Erdélyben volt. A Fol. IX. verso-n Molnár Albert beírása alatt áll ugyanis a következő bejegyzés: „Fataliter legebam Medgyesini 22 die Decembris 1738. Ladislaus Toldalagi.” Toldalagi László Erdély egyik neves mágnás családjának a tagja volt, 1764-ben kapott grófi rangot.²¹ A Sabellicus-mű később Ernst Lajos könyvtárába került,²² a mostani aukció óta pedig az Országos Széchényi Könyvtár állományát gazdagítja (Quart. Lat. 3979.).

Végül Szenci Molnár Albert pályájával kapcsolatban is tudatosítanunk kell, hogy 1629. és 1632. között a mai ismereteink szerint négy olyan kiadvány is napvilágot látott, amelyek Molnár zsoltárainak magyarországi elterjedtségére utalnak. Így az 1629-ben Lőcsén megjelent *Keresztyéni énekek*²³ című evangélikus énekeskönyvbe belekerült Molnár Albert 23. zsoltárfordításának szövege. 1632-ben új kiadást²⁴ élt meg a *Paraphrasis psalmorum Davidis selectiorum metro-rhythmica*

¹⁸Ld. az 8. jegyzetben idézett művet, 48. RMKT XVII/6, 472, 478.

¹⁹Rexa Dezső, *Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferencné (1560–1614)*. Bp., 1908. 35–36.

²⁰*Dictionarium Latino-ungaricum*. Nürnberg, 1604. – RMNY 919. [Bb6b]

²¹Nagy Iván, *Magyarország családi címereivel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. kötet. Pest, 1865. 151.

²²Kacziány Géza, *Könyvtári séták. Magyarország magánkönyvtárai*. I. Az Ernst-gyűjtemény. in *Könyvtári Szemle*, 1914. 60.

²³RMNY 1438.

²⁴RMNY 970.

című, Újfalvi Imre először 1607. és 1610. között összeállított válogatás,²⁵ amely iskolai célokra latin és magyar zsoltárszövegeket adott közre Andreas Spethe latin illetve Molnár Albert magyar fordításában. 1632-ben a lőcsei *Szép imádságos könyvecske*²⁶ a 23. zsoltárfordításon kívül *Egynehány rövid és igen szép psalmusok ádatták köziben a Molnár Albert Versiojabul az hüveknek nagyob épületekre* című fejezetben tíz zsoltár szövegét, közte a 6, 86, 8, 42, 77. és 130. zsoltárt adta közre Molnár Albert fordításában. Belekerült továbbá az 1632-ben Kolozsvárott megjelentetett *Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló énekek* című unitárius énekeskönyvbe²⁷ az *Ó felséges Úr* kezdetű 8. zsoltár magyar szövege is.

Már eddig is köztudott volt Molnár Albert jó viszonya a lőcsei könyvnyomtatóval, aki megkérte a *Discursus de summo bono* lefordítására, és 1630-ban meg is jelentette. A debreceni Paraphrasis és a kolozsvári uniárius énekeskönyv alapján azt is feltételezhetjük, hogy a harmincas években a debreceni és kolozsvári nyomdával is kapcsolatban állt, és zsoltárfordítása kezdett egyre népszerűbbé válni a protestáns felekezetek körében.

²⁵RMNY 1527.

²⁶RMNY 1552.

²⁷RMNY 1541.